

ДЕБАТЪТ „ТОНЧО ЖЕЧЕВ –
ИСКРА ПАНОВА“ – КРАЙ НА ДИСКУСИИТЕ
С ПРИВИЛЕГИРОВАННА ГЛЕДНА
ТОЧКА В БЪЛГАРСКАТА
ФИЛОСОФСКА ИСТОРИЯ

Димитър Цацов*

THE DEBATE BETWEEN TONCHO ZHECHEV AND
ISKRA PANOVA – THE END OF THE DISCUSSIONS
WITH A PRIVILEGED POINT OF VIEW IN THE HISTORY
OF BULGARIAN PHILOSOPHY

DOI: 10.54664/CZBS6484

Dimitar Tsatsov

Abstract: The article draws attention to situations within certain local traditions and experiences, such as the debates about the leading position of certain theories in the history of Bulgarian philosophy.

Keywords: debate, history of Bulgarian philosophy, Stalinist philosophers, dogmatists, revisionists, pseudo-Marxism.

В съвременното хуманитарно знание е силна тенденцията за насочване изследователското внимание към ситуации в рамките на определени локални традиции и опит. В случая ще се използва опозицията „Тончо Жечев – Искра Панова“ като идентификационен схематизъм, чрез който се „разказват“ различни случвания от българската философска история като строго се разграничава анализът от литературно-критичния аспект.

През 1980 г. в кн. 7 на „Философска мисъл“ е публикувана статията на И. Панова „По повод на един „мит“ с подзаглавие „Бележка на редакцията“: „Същността на онова, което бихме

---

* **Димитър Цацов** – професор, д. н., Философски факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: dtsatsov@abv.bg

могли да наречем „философия на нашето обществено развитие“, не е дискуссионна. Нейният революционен, марксистко-ленински характер е изяснен в партийни документи, в доклади и изказвания на др. Т. Живков. Но точната оценка на едни или други философско-исторически концепции, разпространявани днес у нас, е по-скоро предстояща, отколкото решена задача. Поради това ние разглеждаме поместената тук статия на Искра Панова не като безапелационна присъда, а като начало на обсъждане, в което кажим да участват специалисти от различни среди на нашата интелигенция“. (Панова 1980: 13)

Тази бележка е симптом за обществените настроения в края на 70-те години на ХХ в. и тя показва, че статията на И. Панова може да доведе до някакви репресии спрямо онези, които са допуснали нейното публикуване. Причината за подобни опасения е, че разкрива много ясно радикалния критицизъм на Тончо Жечев към случващото се в България и историческото развитие на българското общество. На показния външен и лицемерен лозунг за прогресивното развитие Т. Жечев противопоставя преосмисляне на традиции, на селския начин на живот като автентично съществуване, на ревизията на изминатия път и намирането на нови ценности и др. Този апел излиза извън доминиращите по това време идеологически постулати – на абсолютизацията на прогреса, на превъзнасяне на научността в нейния технителизиран и формализиран вариант, на пренебрегване на традицията и т.н. Т. Жечев използва мита за Одисей, за да разкрие недостатъците на съвременния български начин на живот – Одисей и спътниците му попадат на земя, населена с народ блажен, усмихнат и добър, който се изхранва със сладките като мед цветове на лотоса, но който ги опитва и те губят паметта си и не искат никога и никъде да се завръщат; по тази причина Одисей бърза да избяга от „обречените да забравят и да бъдат забравени“; „Дъвчешите съвременен лотос искат да забравим нашето селско минало, защото товарът му е непоносим за слабите им плещи...“.

Статията на И. Панова е критика на философските схващания на Т. Жечев, изразени в неговата книга „Митът за Одисей“. Критикувайки идейните му позиции, И. Панова фактически ги легитимира и именно поради това редколегията на списанието се застрахова с поставянето на горната бележка. Макар и двамата да са професионални литературни критици, предметът на „схватката“ е философски и можем да го отнесем към философия на историята. Това е общото основание, за да бъде публикувана в сп. „Философска мисъл“, което е професионалното издание на българските философи.

Критичната статия на И. Панова носи емблематичен смисъл, защото бележи края на философските полемики, дебати, „стълкновения“, при които едната страна е привилегирана. Тя демонстрира гледна точка на идеологията, която е над всичко и всички и носи в себе си „правилните нормативи“, т.е. демонстрира се позиция, която е съобразена с т.нар. „права линия““, т.е. очакваното от доминиращата идеология разбиране. На второ място тя е асиметрична, защото критикуваният автор се поставя в позицията да се обяснява защо се отклонява от „правата линия“ и така сякаш предварително вече му е приписана вина. Като цяло позицията на И. Панова при оценка идеите на Т. Жечев принципно не са различава от онова, което е написано в редакционната бележка относно „философия на нашето обществено развитие“ и „нейният революционен, марксистко-ленински характер е изяснен в партийни документи, в доклади и изказвания на др. Т. Живков“, което е в рязък контраст с нейното социално поведение като участник в първите опозиционни прояви през 70-те година на ХХ в.

Няколко цитата от статията за илюстрация: „а целият откъс си носи „несмилаемия печат“ на определено мислене, характерно за руската мистико-философска есеистика от края на ХІХ – началото на ХХ век“ (Панова 1980: 13); „И тук Т. Жечев прави своя философски избор, излагайки своето „защото“, което е неговото кредо: защото от Ренесанса насам европейският човек върви не по вярната посока – този път на подсъдимата скамейка

като първи обвиняем е призван Данте: вместо да се връща към миналото, към познатото и традицията, той пътува към бъдещето и неизвестното: вместо да повтаря – той новаторства, предпочел е „правата линия“ пред „кръга“ и плоскостта, пред „сферата“, „духовното творчество“ пред „физическата плодовитост“, „умът“ пред „кръвта“ (Панова 1980: 15); „Но някои – и Т. Жечев е с тях – съжеляват за „топлиите пелени на Средновековието“ (Панова 1980: 15); „Т. Жечев „утробно“ не обича мисленето, наричано най-общо „научно“ (Панова 1980: 16); „Колко пасивна сама по себе си, лишена от самостоятелна действена сила е традицията, показва простия факт, че и тя е потребима и потребявана (...) Обзалагам се, че колкото по-захитрели и по-преуспели са читателите, с толкова по-голяма наслада ще вкусят от носталгичния патос на „Мита за Одисей“ (Панова 1980: 17); „Ето че изскочи – неканена, но логична – още една шампа от идейния арсенал от преди 9 септември: потегли се халката „изконното“, на „рода“ и „кръвта“, тя измъква цялата зловеща верига. Или друго понятие, което играе важна роля при Т. Жечев: селото, селянинът „такива, каквито бяха те, преди да бъдат развалени“ (Панова 1980: 17); „В случая се провъзгласява „връщане“, „повторението“ – „неподвижността“, „безвремието“, „вечността“ (Панова 1980: 18); „Култът към рода напр., към дома и кръвта връзка-опора и спойка на селския свят и крайъгълен камък на Т. Жечев на патриархалната хармония“ (Панова 1980: 20) и др.

Настоящият опит е извън многобройните литературно-критичните дебати, свързани с творчеството на Т. Жечев и неговите апологети или критици и е преди всичко илюстрация на серия от асиметрични полемики в българската философска история, на които се слага край със статията на И. Панова. Това не означава, че след 80-те години на ХХ в. няма философски полемики, но това което липсва е привилегированата гледна точка, която легитимира допълнително философската аргументация на една от дебатиралите страни.

Димитър Михалчев v/s „отбор български философи диалектически материалисти“ – 1952–1953 г.

Първият значителен философски „дебат“ с привилегирована гледна точка е онзи, който се провежда в големия салон на БАН през 1952–53 г. Историческата ситуация е ясна. Втората световна война е завършила. Доскорошните съюзници вече са врагове. Започнала е Студената война. Жданов задава тон за „стягане“ на идеологическия фронт, съответно и на философския, който прозвучава силно и сред българските философи – мощна класово-партийна борба срещу последните остатъци от буржоазната философия. Поводът е ръкопис на Д. Михалчев „Традиционната логика и нейното материалистическо обосноваване“ (1953). „След като завърших своето ново съчинение върху Традиционната логика, представих на нашия председател др. Тодор Павлов един машинописен екземпляр от него, за да му покажа, че въпреки моите старини все още намирам сили, за да продължа да работя научно. Разбира се, аз не съм толкова наивен за да смятам, че това мое съчинение – на което гледам като на един своего рода „архивен материал“ – би могло днес да бъде напечатано у нас“ (Михалчев 1995: 351). Вероятно обаче Михалчев все пак се е надявал, че този труд ще бъде публикуван, защото се обръща с молба до Вълко Червенков. Последният свиква заседание, на което присъстват Т. Павлов, С. Гановски, Р. Караколов, Ас. Киселинчев, Ж. Ошавков, Г. Гиргинов, А. Бънков. По спомените на А. Бънков ситуацията е следната: „Пред В. Червенков стоеше писмото на Д. Михалчев. Той прочете от него само това, че той отричал, че е субективен идеалист, но не прочете и аргументацията на Михалчев по този въпрос. Реши се да се организира публично обсъждане в Академията на науките – Института по философия на предложения от Михалчев ръкопис върху традиционната логика и нейното материалистическо тълкуване. Но трябва изказванията да бъдат добре подготвени, защото Михалчев е силен ум с голяма ерудиция и могат да се получат обратни резултати, т.е. да поста-

ви натясно критиците. Вълко Червенков, облечен в болшевишка куртка от сив плат, се разхождаше пред бюрото си като Сталин и казваше: „Ще го критикувате да не остане камък върху камък!“ (Бънков 1989: 1358). По-късните изследователи на творчеството на Д. Михалчев също констатираха, че на тези дебати той „е обвинен във всевъзможни научни провинения“ (Белогашев 2016: 104).

През октомври 1952 г. започва дискусия, която приключва през март 1953 година. Начело на мероприятиято е Тодор Павлов, който е и Председател на БАН. Около него са групирани още девет човека „все отбор български диалектически материалисти“, образуващи специална боева философска бригада, която се готви цяла година, преди да се качи на ринга, където трябваше да бъде окончателно сразено ремкеанството в България и да бъде идеологически разгромен неговия „стар и упорит застъпник“ Д. Михалчев. За да бъде постигната тази цел, се публикува книгата на Т. Павлов „Равносметка на една идеалистическа реакционна философия“ (1953), а в Годишник на Софийския университет се представят изказванията на отделните участници: проф. Асен Киселинчев – „Против идеалистическата и реакционна ремкеанска философия на Димитър Михалчев“, Ангел Бънков – „Критика на логическите възгледи на проф. Д. Михалчев“, Добрин Спасов и Елка Панова – „Краят на българската буржоазна философия“ (по повод „Логиката“ на акад. Д. Михалчев)“, к.ф.н. Гиргин Гиргинов – „Ремкеанската философия – върл враг на естествознанието“, проф. Райчо Караколов – „За материалистическата диалектика, против ремкеанската методология на Д. Михалчев“, Живко Ошавков – „Историческият материализъм и ремкеанството на Д. Михалчев“. Само още един шрих към технологията на „дискусията“ – Т. Павлов говори повече от 10 часа, а на самия Михалчев са предоставени само 1–2 часа за отговор на своите опоненти. Отговорите на Д. Михалчев, имат следното съдържание: 1. Предговор; 2. Кратък доклад върху труда ми за традиционната логика; 3. „Равносметката“ на Т. Павлов и кривата сметка на неговата присъда над ремкеанството; 4. Асен Киселинчев и негови-

ят метод на философска критика; 5 Ангел Бънков и зловредните последици от кариеризма във философията; 6. Ремкеанството и философското развитие на Т. Павлов; 7. Годишникът на Софийския университет за философската дискусия (Добрин Спасов); 8. Гиргин Гиргинов срещу ремкеанската „ликвидация на науката“; 9. Коста Варталов: две думи за единствения му аргумент; 10. Райчо Караколов – Дон Кихот в доспехите на материалистическата диалектика; 11. Елка Панова като женски секундант на боевата мъжка бригада; 12. Живко Ошавков за моето отношение към историческия материализъм; 13. Сава Гановски и мястото на ремкеанството в историята на новото време; 14. Из философския живот в НР България (Култът към личността с оглед на неговото пакостно влияние в областта на философията); 15. Моето слово при идеологическото погребение на ремкеанството у нас; 16. Един некролог за покойното ремкеанство; 17. Ремкеанството и неговите мними заблуждения досежно учението за естеството на общото.

Вътрешната връзка между Сталин и това събитие е очевидна – подобни публични „обсъждания“, или по думите на самия Михалчев „научен карнавал“, са елемент от многобройните начини за официално заклеймяване, демонстративни уроци на държавната машина към онези, които не искат да мислят в рамките на „За диалектическия и историческия материализъм“ или „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. Така през 1953 г. се прави опит да се сложи край на едно полувековно творчество, като се отнема възможността да се преподава и публикува на философа, който обогати философската ни история и „създава традиция“ (Белогашев 2014: 112), основа първото философско списание у нас, стимулира множество идеи и обедини европейското и балканското във философията, и то само заради обвиненията, че философската му концепция е възникнала в буржоазна икономическа среда, следователно обслужва нейните интереси (Белогашев 2016: 298). Плоската и едномерна епоха на сталинизма роди плоска и едномерна философия, нужна преди всичко за манипулиране на масовото съзнание, за апологетика на конюнктур-

ни политически цели; роди философа–апологет, който, вместо да критикува, се превърна в елемент от бюрократичната машина. През лятото на 1947 година Д. Михалчев е пенсиониран по „пределна възраст“ и неговите цялостна научна и над 35-годишна (Белогашев 2020: 16) преподавателска дейности са прекратени. След тази година до неговата смърт през 1967 година има само едно публикувано негово произведение в Известия на Института по философия (1961), озаглавено „Мястото на принудата в учението за свободата на волята“, и то след намесата на гостувалия по това време полски философ у нас Тадеуш Котарбински. Общата тенденция в развитието на нашата философска мисъл е силната ѝ зависимост от официалната сталинска съветска философска „продукция“. Българската философия се превръща в нейно просто допълнение, като се прекъсват жизнените традиции, своеобразието и специфичността, които придават националната оцветеност на философската ни история.

След прочитането на докладите от дискусиата може да се разбере еднотипната техника на критика на идеите на „възпитаника на империалистическия Запад“ и колко жалки изглеждат неговите твърдения в светлината на новите партийни документи, на изнесения от другаря Маленков исторически доклад пред XII конгрес на КПСС. По тази причина не учудват твърденията на дебата, звучащи като лозунги: „За метафизика Михалчев „революционерът“ Ремке извършил революция във философията независимо от предшестващата философска мисъл и от нуждите на умиращата буржоазна класа. Сталин разбива в своя труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ (1950) на пух и прах подобни мании и показва, че Маркс, този истински революционер в науката, беше къде по-скромен, отколкото маровци и михалчевци“; „Половин век кантианецът и ремкеанецът Д. Михалчев служи на реакционните сили в нашата страна, на реакционната буржоазия и агентура“; „Наистина, на кого служеше антимарксисткият ремкеански труд на академик Михалчев – „Форма и отношение“, публикуван в 1914 година в началото на Първата световна война? (...) Михалчев обслужваше великобългарските

шовинисти и техните оръдия – българските социалшовинисти, широки социалисти, общоделци (...) Ами кого обслужваха двете големи статии на акад. Михалчев „Една защита на наивния възглед за света“ и „Равносметка на борбата срещу философията като основна наука“? (...) Те обслужваха силите на реакцията и мракобесието – хитлеристките варвари и техните български слуги“. А по повод публикуваната през 1946 г. книга „Философията като наука“ Ж. Ошавков заключава: „С тази своя проява акад. Д. Михалчев не само че не обслужваше борбата за укрепване на нашата народнодемократична власт за ликвидирането на капитализма и за изграждането на социализма, но с нея той искаше да обслужи и фактически обслужи злостната николапетковистка опозиция и нейните американски господари, т.е. вътрешната и международната реакция“ (Ошавков 1954: 297). Ехото на тези груби класификации се резонира и в критиката на И. Панова.

На Михалчев му се забранява да апострофира изказващите се. Неговото време за изказване е съкратено до минимум за сметка на изказванията на останалите участници. А изказването на Т. Павлов продължава общо осем часа в няколко поредни заседания, в които прави равносметка на една „реакционна философия“. Кирил Василев си спомня: „22 март 1953 г. Снощи ходих в големия салон на Българската академия на науките, където се проведе заключителното събрание на дискусиата по философските възгледи на проф. Михалчев. Събранието започна в 7 часа и като някаква историческа международна конференция продължи до 12 часа в полунощ. Най-напред на трибуната отново застава Тодор Павлов, за да довърши своята встъпителна реч, с която започна дискусиата преди два месеца. Неговото слово сега трая повече от два часа. Общо, в целия ход на дискусиата корифеят на марксистката философия в нашата страна говори 8 часа. Преди няколко дена е излязла вече на книжния пазар и специалната книга на Тодор Павлов „Равносметката на една идеалистическа реакционна философия“ (282 страници). Това скоростно производство на философския корифей в България съдържа неговите километрични изказвания по време на досегашните атакуващи

монолози на дискусиата. (...) Но кампанията срещу Михалчев никак не прилича на истинска научна дискусия. В нея липсва толерантност и уважение към другата страна, към един, въпреки ремкеанството, блестящ философ, демократ и учен, който преди всичко трябва да бъде уважаван. В продължение на почти два месеца от високата академична трибуна срещу него се изляха толкова много незаслужени епитети, чудовищни обвинения. Философът-ветеран сякаш е поставен тук на подсъдимата скамейка. (...) Тодор Павлов най-тенденциозно приписва на Михалчев качества и прояви, каквито за щастие той не притежава: „безскрупулно воюваше срещу материализма“, „хитрости“, „фалшификации“, „маневри“ и пр. Това са наистина кърфишци на една доста непочтена атака, защото във всяка дискусия Д. Михалчев буди симпатия с присъщата му риторика, с блестящото философско остроумие. Но кръстосвайки полемичната шпага, той никога не използва нито „фалшификации“, нито някаква недостойна вулгарна методика. Разгромявайки проф. Михалчев дори с позоваване на „големите философи“ Маленков и Вълко Червенков, накрая Т. Павлов тегли академичната присъда. Ремкеанството в България сега имало пряка връзка с политиката на световната буржоазия. Възгледите на проф. Михалчев представлявали една разновидност на „империалистическата, ултраидеалистическа и ултрареакционна философия“. Тези класификации можах да запиша точно, за да не ги забравя. То бива, бива, ама чак такава критика. В продължение на два месеца проф. Михалчев имаше възможност да чува и други подобни ласкави оценки за себе си. Неговите опоненти го наричаха: „най-големия български реакционен философ“, „заклет враг на марксизма“, „диверсант във философията ни“, „мракобесник“. Дадена му беше и характеристиката „изпращяла ряпа“. Димитър Михалчев слушаше като че ли невъзмутимо цялата тази канонада от сквернословия, приведен към листовете, на които записваше всяка обида, всяка реплика. И нито веднъж не прекъсна говорещите, нападащите го философски разгромители, сякаш това не го засягане. Аз гледах как неговата фигура на сцената продължава да запазва спокой-

ствие, макар и обсипан с толкова стрели на критиката, стигащи до клевета. И той ми ставаше и не можеше да не ми стане още по-симпатичен, като рицар в науката, като безстрашен, достоен човек. Накрая, снощи думата беше дадена и на проф. Михалчев. Позастарял, но все още достолепен и аристократичен, в интелектуалния смисъл на това определение, той застана с присъщата си благородна осанка на трибуната. Проф. Михалчев започна своето слово с това, че в продължение на 40 години е бил преподавател в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Неговата аудитория се пълнела с много слушатели, не само студенти, а и любознателни хора извън аудиториите на нашата Алма матер. (...) После махна с познатия от някогашните му студенти артистичен ораторски жест на ръката и допълни: „Отминавам тези обиди, клеветнически произведения на пошлостта, няма да ги коментирам или оспорвам, защото е под достойнството ми, оставям ги да тежат на съвестта на техните автори“ (...) След това проф. Михалчев с горчива ирония каза нещо, което аз трябва точно да запиша. „Фактически, заяви той, ръководството на Института по философия сега тук в най-голямата зала на Българската академия на науките провежда моето философско погребение, на което и аз лично трябваше да присъствам. Подготовката на моите разгромители беше тотална, обаче в тази неблагоприятна атака те не спазват дори елементарното изискване на ритуала. При обикновеното физическо погребение на човека винаги се изтъкват неговите заслуги, неговите достойнства. Но на моето философско погребение в академичната зала никой не каза дори една добра дума за покойника.“ (Василев 1995: 35).

Ревизионисти v/s догматици – 1959 г.

В края на 50-те и началото на 60-те години на XX в. българските философи се разделят на догматици и ревизионисти. По принцип догматиците заемат ръководни постове и определят административната и кадрова политика чрез българските философи. Това предполага асиметрични дебати с тях.

Асен Игнатов, още през 70-те години на XX в., анализира различни аспекти на това деление и съответно, разликата при

трактовката на актуални за българското философско пространство философски проблеми (Ignatow 1976: 27–66). Като догматици той определя Тодор Павлов, Гергин Гергинов, Стойко Попов, Борис Ценков, Стефан Василев, Деян Павлов, Тодор Стойчев и др. Ревизионистите са Добрин Спасов, Азаря Поликаров, Петър Митев, Кирил Дарковски, Елка Панова, Кирил Василев, Исак Паси, Стефан Ангелов, Ради Радев, Борис Чендов, Васил Момов и др. (Ignatow 1976: 16: 32–33). Онова, което липсва в анализа на А. Игнатов е генезисът на това деление. Началото на делението е 1959 г. и в основата му е Николай Ирибаджакков. След него се нареждат изброените по-горе философи-ревизионисти. Ако се схематизира ситуацията и се елиминират различни подробности, може да се каже, че в началото опозицията „догматици–ревизионисти“ в България в голяма степен се припокрива с опозицията „про-Тодор Павлов“ – „анти-Тодор Павлов“. Ревизионизмът на изброените по горе български философи не се отнася до ревизия на марксизма, а по-скоро до отхвърляне на сталиновия марксизъм, на доминиращото мнението по основни философски въпроси на Тодор Павлов. Всички изброени по-горе философи са стабилно интегрирани в системата, заемат определени позиции в БАН, СУ, в политически структури и др. Членове са на БКП. Изключение правят Ж. Желев (изключен от БКП) и Нарцис Попов. Ж. Желев безспорно е твърд последовател на марксизма, възхвалява Деборин и неговата школа, защитава материализма и диалектиката. Н. Попов също не критикува марксизма. Неговата статия, посветена на Ницше, е опит да се покаже, че много тези на немския философ не противоречат на основни принципи на историческия материализъм. Само че тази му статия е публикувана в сп. Праксис на югославските философи и това е конкретния повод за прилагането на определени административни санкции против него.

Н. Ирибаджакков е този, които през 50-те и 60-те години на ХХ в. е нарушил радикално монополното положение на Тодор Павлов и по този начин дал силен тласък на процеса на десталинизация и разширяването на свободната инициатива в научния и културен живот в България. Дебатът „Тодор Павлов – Николай

Ирибаджаков“ също така е асиметричен, защото Тодор Павлов заема силни административни и партийно-политически позиции.

През ноември 1959 г. излиза постановление на ЦК на БКП и Министерски съвет, в което се обсъждат въпросите, свързани с развитието на науката и нейната роля за социалистическото строителство. В тази ситуация се провежда съвещание на философските работници в България, което е организирано от отдел „Наука, образование и изкуство“ при ЦК на БКП на 11, 12 и 13 ноември 1959 г.

В своето изказване „Относно съюза на диалектическия материализъм с различните форми на материализма в съвременното естествознание за борба против идеалистическата философия“ Н. Ирибаджаков изказва редица постановки, които да „нажежат“ атмосферата”: „Те биха били идеалисти, ако приемат, че наследственото вещество, независимо от това дали ще го наречем ген, детерминанта или ДНК е нещо духовно, нематериално.“ (Ирибаджаков 1959: 42). Както се казва, именно в последните изречения е „заровено кучето“, защото защитава постановката, че носителите на наследствеността са материални, че тези материални носители като ДНК са достъпни за научно изследване и обяснения. Не закъснява критиката. Тя идва от страна на проф. Иван Панчев: „др. Ирибаджаков допусна обаче следните основни грешки: 1. Той неоснователно критикува нашите философски работници, че не са задълбочили критиката си срещу витализма и неовитализма; 2. Не е правилно твърдението му, че вайсманизмът-морганизмът е материалистическо направление в биологията; 3. Неоснователно упреква мичуринците, че те се ръководят от принципа, който не е с нас, той е против нас, т.е. че който не е привърженик на Мичурин-Лисенко, е идеалист; 4. Не е вярно твърдението му, че всички биолози, несъгласни с възгледите на Мичурин-Лисенко, били поставени в един куп, че не се правило разграничение между тях, не се посочвали различията, нюансите между тези биолози.“ (Панчев 1959: 72). Изобщо „критиката на др. Ирибаджаков не е партийно-политически издържана“. (Панчев 1959: 72).

Всички доклади и изказвания на конференцията от 1959 г. са публикувани в сп. „Философска мисъл“ от 1959 г. От книжка 6 на списанието от същата година започва дебатът между Тодор Павлов и Н. Ирибаджаков и с това се слага началото на първите „пукнатини“ в публичния авторитет на Павлов. Тодор Павлов, въпреки че не участва в работата на конференцията, публикува в същата книжка на сп. „Философска мисъл“ (бр. 6), остра полемична статия „Повече логика е нужна“. Въпреки трудностите, създавани от редакцията на сп. „Философска мисъл“, чийто главен редактор е Тодор Павлов, Ирибаджаков успява да публикува два отговора: „Нужна е повече логика и още нещо“ и „За марксистко-ленинската трактовка на философските проблем и на биологията“.

Тодор Павлов, следвайки логиката за две противоположни „науки“, възразява най-решително срещу мнението, че западната класическа генетика и по-специално вайсманизмът-морганизмът представлява поне в някои свои представители механистичен материализъм, а не идеализъм и заявява, че в „генната теория“ за наследствеността няма нищо материалистическо и нищо диалектическо, и критикува Ирибаджаков, определя неговите схващания като отстъпление от основната принципна марксистко-ленинска линия, като огромно недоразумение, което може да има извънредно лоши и общо идеологически, и философско-гносеологически, и политически последици, като идеологическо примиренчество, за да не кажа капитулация, по отношение на идеалистическите теории от типа на вайсманистко-морганистката теория за наследствеността. (Павлов 1959: 197–200).

Н. Ирибаджаков отговаря за нападките от страна на Т. Павлов със статията „Нужна е повече логика и още нещо...“ (Философска мисъл 1960/3). С този отговор Ирибаджаков е първият български философ, осмелил се публично да критикува Тодор Павлов. Да се обвини акад. Тодор Павлов през 1960 г. в манипулативен, софистичен начин на дискутиране, да подложиш на съмнение неговите познания върху материализма, да хвърлиш подозрения върху неговия философски професионализъм, да се

каже, че той не следва идеите на Маркс, Енгелс и Ленин, може да си позволи само човек със силни не само политически, но и професионални позиции. Поемайки този риск Ирибаджаков знае, че Т. Павлов и неговите поддръжници няма да го оставят на мира и по един или друг начин ще го атакуват. Така и става. Ирибаджаков е изключен от висши ръководни партийни органи, обвинен е в плагиатство и антисъветизъм, забраняват му да издава книги, забранява му се да дебатира, разпространява се мнението, че той не е философ и че е получил научните си звания (степени) за своите заслуги в борбата против фашизма и капитализма, а не за научните си приноси и др. Ирибаджаков дълги месеци очаква да бъде снет като отговорен редактор на сп. „Ново време“, което през 60-те години е в предните редици в борбата против догматизма. Не друг, а А. Игнатов отбелязва: „Ние все по-здравео овладяваме положението и нашите хора са навсякъде. И във в. „Народна младеж“, и в сп. „Младеж“, и в сп. „Ново време“. Скоро властта ще бъде наша. Това, че линията побеждава, се потвърждава и от последния пленум на ЦК на БКП, на който се разделиха функциите на Партията и държавата...“ (Знеполски 2016: 303, 304). С това А. Игнатов ни казва: Сталинистите, догматиците все повече се изтласкват от обществения живот в България през 60-те години и идват „нашите хора“, т.е. антидогматиците, т.нар. ревизионисти.

Жельо Желев v/s философи-сталинисти – 1962 г.

Българските философи вземат активно участие в дебата, който възниква през 50 и началото на 60-те години на XX век в т.нар. социалистически държави по проблема за определението на материята. Този дебат е форма на десталинизация, защото това е първото и при това сравнително масово участие на философи-марксисти, които правят опит за ревизия на Лениновото определение на материята. През 1951 г. от 4 до 10 юли, в Съветската академия на науките на поредица от заседания на Научния съвет на Института по философия също се обсъжда определението на материята, по-точно осъжда се т.нар. „концепция за двете понятия за материята“. През 1953 г. в Института по философия при

Полската академия на науките също е организирана дискусия за определението на материята, на която присъстват 50 души. На тази дискусия група марксисти начело с Хелена Айлщайн застъпват тезата, че не е възможно да се дава определение на материята въз основа на противоположността и със съзнанието. „През май 1958 г. на конференцията в Института по обществени науки при Централния комитет на Германската единна социалистическа партия (ЦК на ГЕСП) стават първите сериозни сблъсквания между К. Цвайлинг и някои съветски философски работници. На 20 декември същата година в Хумболтовия университет се провежда специална дискусия върху Лениновото определение на материята, в която вземат участие 55 философски работници от различни университети на републиката... Днес вече съществува обширна дискусийна литература върху определението на материята. В ГДР излязоха не по-малко от 30 статии, в Полша – около 10, в СССР над 20, в България около 10. Напоследък излязоха и по-обемисти трудове, които правят опит да обобщят тази голяма дискусия, придобила вече интернационален характер. През 1957 г. излезе брошурата на К. Цвайлинг „Ленинското определение на материята и неговото потвърждение от съвременната атомна физика“ (60 стр.); на следващата (1958) година излезе книгата на Г. Клаус „Иезуити, бог, материя“ (375 стр.); в 1961 г. в Полша излезе сборник под редакцията на Х. Айлщайн „Материалното единство на света“ (294 стр.); същата година у нас излиза книгата на проф. А. Поликаров „Материя и познание“ (177 стр.), а в Съветския съюз – книгата на Ф. Т. Архипцев „Материята като философска категория“ (270 стр.).“ (Желев 2010: 82)

По спомените на А. Игнатов споровете относно определението на Ленин за материята е „най-голямото събитие в историята на българския марксизъм-ленинизъм след сталинисткия период“. „Тя показва безнадеждната изостаналост на философското мислене в сравнение с неговите страни-братя. Дискусията много добре изразява националните особености на българския марксизъм-ленинизъм. През 1963 г. аспирантът на катедрата за диалектически и исторически материализъм в Софийския университет

Жельо Желев формулира критиката си за определението на темата за първи път под формата на лекция. Впечатлението беше толкова шокиращо, че „изказването на Желев веднага доведе до обсъждане на възгледите на философа от страна на партийната група на председателя, Желев беше поканен да помисли за това“. Тъй като той не само настояваше за своето мнение, но и работеше върху него все повече и повече и също спори, той се превърна в постоянен обект на атака от всички идеологически органи, който се провеждаше седмично в рамките на 3 месеца, той беше изключен от партията в началото на 1965 г. Ловът на Държавна сигурност достигна своя връх, когато на партиен конгрес е критикуван анонимно. Така младият философ се превърна в национално зло. След като завършва дисертацията Ж. Желев остава без работа 8 години и подложен на полицейски натиск. Желев не е допуснат до защитата на дисертацията си и никога не успява да публикува тезите си в България“.

Ж. Желев предизвиква „гнева“ на „правоверните“ маркнисти, или по точно догматици с неговото изказване, в което апелира за радикална десталинизация в областта на философските изследвания: „В тази обстановка през пролетта на 1962 г. от ЦК на БКП дойде нареждане да се проведе теоретична конференция, на която да се обсъдят грешките на Сталин във философията (...) за мен това беше една прекрасна възможност да изляза публично и да разчистя теоретическите си сметки с една политическа система и идеология, за която отдавна вече бях убеден, че е несъстоятелна и престъпна. Започнах да пиша публично слово, което смятах да прочета и след това да връча текста както на председателстващия конференцията, така и на официалните идеологически институции в партията и държавата. Текстът излезе 20 стандартни машинописни страници (...) На 14 юни 1962 г. проф. Ангел Бънков откри съвместната конференция на Института по философия при БАН и Катедрата по философия при СУ за обсъждане „Грешките на Сталин във философията“. На конференцията, разбира се, бяха поканени и философите от идеологическите катедри към другите вузове от столицата и страната (...)

Дискусията обещавахе да придобие онази схоластична форма, която е била характерна за средновековните догматици, които са водили безкрайни спорове по въпроса колко дяволи биха могли да се поберат на върха на една игла (...) В тази обстановка реших да прочета моя текст. Той произведе впечатлението на току-що взривена бомба. Краят му беше изпратен с въодушевление и ентусиазирани ръкопляскания от страна на студентите и част от преподавателите. Впоследствие, както може да се види от документите, въпросът за ръкоплясканията ще се обсъжда на различни форуми: кои са тези, които са ръкопляскали на това антипартийно изказване (...) Впрочем, някои от сталинистите искаха да ме свалят от трибуната още докато четях, за да не ми позволят да се изкажа докрай. Но проф. Ангел Бънков, който от името на Катедрата по логика председателстваше конференцията и който по онова време беше най-академичната и толерантна фигура сред философите, не го позволи, макар че и за него моето дръзко слово беше дошло като гръм от ясно небе. Получи се така, че първоначалният сценарий за конференцията беше провален напълно. Настъпи объркване, поради което конференцията беше прекъсната и отложена за неопределено време. При създаденото конфузно положение трябваше да искат интифа „отгоре“ какво да правят и как да процедурат, още повече, че аз бях заявил пред конференцията, че два екземпляра от прочетения текст са изпратени до съответните отдели на ЦК на БКП. И естествено „интифата“, която не закъсня да дойде отгоре, беше да се разгледа партийното положение на аспиранта Желю Желев и да се вземат организационни мерки спрямо него. Партийната група да направи критическа преоценка на цялостната си работа, както и на работата на Катедрата по философия в Софийския университет. Започнаха безкрайни обсъждания на моите „грешки“. Забравиха за „грешките на Сталин във философията“, които бяха обявени за официална тема на конференцията. Създаде се такава абсурдна ситуация, че един от най-дивите сталинисти в групата в простодушието си веднъж не издържа и се развика: „Ние за какво се събираме – да обсъждаме грешките на класика Сталин или греш-

ките на аспиранта Желев ... Кое е по-важно за партията ?“ И най-абсурдното беше, че моите „грешки“ бяха много по-опасни от грешките на Сталин ... Затова против волята си бяха принудени да се занимават с мен, а не със Сталин ... Много го интересува партийният апарат дали законите на диалектиката са три или четири, дали те трябва да се разглеждат като черти на диалектиката или като закони на диалектиката, дали двойките категории като форма и съдържание, случайност и необходимост, възможност и действителност и т.н. не са също закони на диалектиката! За партийните бюрократи в отделите на ЦК това бяха такива задоблачни и абстрактни истини, че те изобщо не ги засягаха. Но когато се постави въпросът за освобождаването на философията от опеката на партийната олигархия, философията да престане да бъде слугиня на партийната политика, тук вече другарите веднага наскачваха и се хващаха за кобура. По същия начин реагираха на моето искане, ако марксистко-ленинската философия е наука, официално да се признае, че всички нейни основни положения подлежат на дискусия и могат да бъдат оспорвани и отхвърляни както във всяка друга наука. И всякакви репресивни мерки спрямо несъгласните и инакомислещите да се обявят за недопустими... В изказването имаше и много остри нападки срещу онези „философи“, чието единствено присъствие във философията е било да пеят дитирамби за „гения на другаря Сталин“ и „гения на Ленин“! Тези хора като служители на култа трябваше също да изчезнат от науката, както и самият култ! Споменатите оценки не можеха да не стреснат конференцията. Но много повече бяха изплашени сталинистите от платформата за десталинизация на духовния живот, която аз бях изложил в края на изказването. Тя включваше следните точки: 1. Да се спрат преследванията и гоненията за инакомислие или различие в мненията; 2. Философията да се освободи от нейната проституираща роля спрямо политиката (точния израз беше: „Философията да престане да бъде куртизанка на политиката“) и да стане независима от нея, така че политиката да се съобразява с философията и науката, а не обратно; 3. Да се признае публично, че всички основни положе-

ния на марксистката философия могат да се оспорват и подлагат на дискусия, че няма неприкосновени догми и канони в нея, ако тя претендира да е научна; 4. Хорариумът на идеологическите дисциплини да се намали за сметка на специалността философия от античната древност, Средновековието, Ренесанса, буржоазната епоха и съвременността; 5. Да се смени цялата система на обучение в Университета и вузовете, като посещението на лекциите и упражненията стане свободно, незадължително; 6. Най-компрометираните философски кадри в Университета и Академията на науките, които освен да пеят дитирамби за „гения на Сталин“ нищо друго не са написали, да се освободят от преподавателска и научна работа. На тяхно място да се привлекат млади и способни хора, неразвратени от морала и идеологията на сталинизма. За да почувства читателят какъв шизофреничен, кафкиански свят представляваше духовната атмосфера на постсталинисткия комунизъм в България, ще приведа извадки от протокола на второто заседание на партийната група при Катедрата по философия. Първото заседание беше в края на юни 1962 г., второто на 4 юли с.г. На първото заседание аз бях подхвърлен на тотална критика от всички членове на катедрата. Всички тезиси на моята платформа за десталинизация на духовния живот в България бяха отхвърлени като политически неприемливи и погрешни. Разликата между сталинистите и антисталинистите (които ме защитаваха) се свеждаше до това, че вторите бяха против административните и политически репресии срещу мен. Схемата, към която се придържаха антисталинистите при моята защита беше приблизително такава: Ж. Желев е допуснал тежки идеологически и политически грешки в изказването си на конференцията – грешки, които ние осъждаме и от които се разграничаваме по най-категоричен начин, но смятаме, че той е млад човек и перспективен научен работник, който едва сега навлиза в дебрите на философията. Нека да му дадем възможност сам да осъзнае грешките си и сам да ги поправи. В противен случай ние се връщаме към политическата практика отпреди 1953 г. (има се предвид смъртта на Сталин на 5 март 1953 г.), когато за теоретически грешки посичаха

хора. Тази йезуитска позиция на моите защитници вбесяваше сталинистите, които като правило бяха по-ограничени хора и искаха директна административна и политическа разправа с мен. Впрочем, между първото и второто обсъждане на моето изказване в партийната група имах срещи с онези членове на катедрата, които ме защитаваха и те открито ми поставиха искането да си направя някаква, макар и формална самокритика, за да има за какво да се хванат и да продължат защитата на второто заседание“ (Желев 2010: 12–18).

Бернард Мунтян v/s Стойко Попов – 1962 г.

Третият асиметричен дебат се провежда през 1961–62 г. В Института по философия са запазени магнетофонни записи от Общо институтски семинар, проведен в края на 1961 г. и началото на 1962 г., на който основен доклад изнася Бернард Мунтян, член на Института, който макар и да липсва в класификацията на А. Игнатов, трябва да се причисли към ревизионистите, защото той още след Априлския пленум на ЦК на БКП – 1956 г. не се „вписва“ напълно в провежданата политическа линия. Темата на неговия доклад е за причините за култа към личността на Сталин. От запазените записи личи, че след като е изнесен доклада някои от слушателите докладва в ЦК на БКП, че Мунтян изказва тези от типа на югославските ревизионисти. Това е времето на най-острите критики от страна на съветската пропагандна машина към политиката на СЮК. Партийното Бюро на Института взема съответно отношение към становището на ЦК. На поредно партийно събрание се изказват различни членове на Института и най-остро от тях е на, вероятно, Стойко Попов: „Имам предвид някои схващания на другаря Мунтян за култа към личността. (...) Но все пак другарят Мунтян разви някои възгледи, които по същество и в крайна сметка представляват някакво отстъпление от тази правилна оценка и въпреки всичките уговорки на другаря Мунтян обективно се схождат с някои от споменатите буржоазно-ревизиостичните тълкования за култа. Аз тука нямам възможност да се спирам върху различните аспекти от изказването на другаря Мунтян. Обръщам само внимание върху следното, което

на мене ми направи най-голямо впечатление. Както на други другари направиха впечатление някои други аспекти от неговото изказване, това е съвсем естествено. Търсейки обществени корени за култа към личността на Сталин, Мунтян изтъкна, че конкретните обективни условия (да не ги изброявам сега) станаха основа, върху която СССР в началото на 50-те години създаде в рамките на държавния апарат, значителен отделен слой бюрокрация не като слабост в дейността на държавния апарат (като разтакаване и пр.), а като обществена категория. Тази бюрокрация като обществена прослойка, социално, материално облагодетелствана с привилегии, големи заплати, коли и т.н. разполагала с власт и се противопоставила на демократизирането ограничавайки правата на народа, за да увековечи своите привилегии. Бюрокрацията, която се грижила за привилегиите си е станала един от социалните корени на култа към Сталин. Стоян Михайлов разбрал, че е казал главен социален корен, аз разбрах един от корените. Сталин изразявал интересите на тази бюрокрация докато интересите на работническата класа, на народа представлявал и можел да представлява Киров ... Бюрокрацията се стремяла да задържи своите привилегии, свързани с упражняването на власт и да отстрани всякакви сили, които биха могли да я заплашат. Затова тя първо ликвидира ленинските кадри в партията. После тя се разправи с втория потенциален противник – армейски ... кадри. Така бюрокрацията начело със Сталин ... успява да отстрани всички здрави сили, представляващи интересите на съветския народ, да отстрани от висшето ръководство и да попречи задълго да се демократизира обществото. Според другаря Мунтян тази всемогъща бюрокрация, въпреки всичко изграждала социализма в Съветския съюз, защото така тя си гарантирала собствените материални и други привилегии като отделна обществена прослойка. Такива бяха възгледите на другаря Мунтян, изразени на семинара. Като каза и редица други неща, свършено верни неща. Посочените възгледи на мен ми направиха впечатление като напълно несъстоятелни и приличащи на редица ревизионистични тези. За което някои другари тука съвсем не искат да си дадат сметка. Особено

съм учуден с лекотата, с която другаря Стоян Михайлов отмина този въпрос, макар че в сборника „Някои актуални проблеми на научния комунизъм“ даде много убедителна критика на подобни схващания. За да се уверя дали точно съм го разбрал, аз зададох на другаря Мунтян на семинара следния въпрос: Според теб излиза, че в Съветския съюз по време на култа имало някакъв особен слой, бюрокрация, нещо като каста отделена от народа и противопоставена на народа. Преди още другарят Мунтян да отговори другарят Братоев извика от мястото си: „Да, именно каста!!“. На което Мунтян не възрази. Трябва обаче да изтъкна, че Мунтян в своя доклад не е употребил думата каста, а говореше непрекъснато за бюрокрация. (...) Така бурно протичаше този семинар, много интересно беше, въпреки неправилните изказвания на другаря Мунтян. На другаря Стойчев също му казах, че ще се изкажа по повод тезите на Мунтян. На научния съвет на 10 януари 1962 г. научих с голяма изненада, че другаря Мунтян е бил обект на критика на Централния комитет. Понеже на заседанието на НС се създаде атмосфера – кой е съобщил на ЦК за нашия семинар и цялата работа се сведе до някакво оклеветяване на другаря Мунтян и тъй като се каза, че въпросът ще бъде разгледан на партийно събрание, аз не взех думата. Защото щеше да се получи – ето този човек е ходил да докладва! Но там ме учуди изказването на другаря Гиндев, че на семинара имало пълно единодушие по обсъжданите въпроси, макар и да се знае, че редица другари в това число и Стоян Михайлов възразяваха на другаря Мунтян с реплики, въпроси. Стефан Василев извика от място: това е жонгльорство. А и аз на семинара изрично казах на другаря Гиндев, че тия схващания ги намирам за сходни с ревизионистическите. Дали наистина тезата на другаря Мунтян е близка, родствена с някои тези на югославските ревизионисти, има ли основание за това. Да направим съпоставка. Мунтян: По време на култа към Сталин в Съветския съюз в конкретните обективни условия се създаде бюрокрация не като слабост на държавния апарат, а като прослойка в държавния апарат, върхушка, със съответни привилегии, заради тези привилегии тази бюрокрация не позволяваше

демократизирането и т.н, и т.н. Едвар Кардел пред 7 конгрес на СЮК през 1958 г.: програмата на СЮК не взема бюрократизма като качество на хората, макар че съществува и като такова качество, а като качество на обществените отношения в преходния период. Сега цитирам Програмата на СЮК страница 282“. Моля другаря Мунтян внимателно да слуша: „Обективните източници на това обществено явление „бюрократия“ лежат преди всичко в слабостта на социалистическите сили, политическата и икономическа неразвитост на страната и свързаната с това необходимост от значителна концентрация на власт, икономическата база от остатъците от капитализма, натискът на частнособственическата стихия, в изостаналостта на вътрешните противоречия, в реакционния международен натиск и т.н., и т.н... Неговите субективни източници на бюрократията са в идеологическата изостаналост и консерватизмът на социалистическите сили, на навиците от миналото, в изостаналостта на общественото съзнание на работническата класа, в концентрацията на властта и в икономическите привилегии на държавния и стопански управленчески апарати и т.н. Бюрократизмът представлява голяма опасност за социализма. Етатическият бюрократизъм спъва развитието на социалистическата демокрация и активността на социалистическите сили, деформира отделните социалистически обществени отношения, лишавайки самата работническа класа от много нейни права и много форми на нейната ръководна роля. Извинявам се за дългото цитиране, но няма друг начин (...) Програмата на СЮК обяснява и култа към личността в Съветски съюз. Цитирам пак: Идеологическото отражение на тези тенденции на бюрократизма, се казва на стр. 202, са явленията като консерватизъм, догматизъм, етатично-прагматиска ревизия на научните положения на социализма респ. на марксизма-ленинизма. Бюрократизмът като социална прослойка, като основа на култа на личността. Аз не искам да се отъждествява това схващане с това на другаря Мунтян, но че има лика прилика това е ясно за всеки. Но дори в Програмата на СЮК да са избегнати ясни и категорични постановки за бюрократията като някаква нова обществена прослойка

или нещо подобно, защото титовци са принудени сега да се отграничават, макар и на думи, от открито ренегатската теория на Джилас за новата класа, затова в Програмата на СЮК темата за бюрократизма е доста очукана, гарнирана с някои верни мисли за някои обективни условия. Но за какво служи на ревизионистите тяхното твърдение за бюрокрацията като привилегирана социална категория се вижда много ясно от материалите на 6 конгрес на СЮК, чиято валидност е потвърдена от Ноемврийския пленум от миналата година (1961 г.) по повод някои идеологически въпроси. Ето какво казва Тито пред 6 конгрес: Какво показва, от друга страна, съветската практика? Тя показва, че не е ликвидирана експлоатацията на работниците, защото те не управляват, а са само наемни работници, слабо платени, те нямат права при разпределението на резултатите от принадлежащия труд, защото всичко това се взема от държавната бюрокрация под формата на огромни заплати и привилегии. В същия доклад Тито говори за всемогъщата бюрокрация, която обира каймака от всенародния труд в Съветския съюз и пр., и пр. С тази бюрокрация Тито се помъчи да оправдае откъсването на Югославия от социалистическия лагер и целия конфликт на СЮК и световното комунистическо движение начело с КПСС. Причината за конфликта, заяви той, е проста – агресивните стремежи на СССР към Югославия (...) и по-нататък той обяснява, че там, в СССР се е стигнало до обезправяване на широките народни маси, загубване придобивките, а навън се изразява в експанзия и сфери на влияние. И сега от къде идва всичко това. Всичко това е последица от курса, който Сталин въведе от 30-те години насам, когато вместо все по-голямо разширяване правата на работническата класа той се опираше върху държавния апарат, който особено от началото на индустриализацията, стана не слуга, а неин господар. Както се вижда, югославските ревизионисти открито и нагло клеветяха СССР като развиха теорията за неговото израждане, като за целта използваша единствения аргумент от измислена от тях бюрокрация при това те само правеха логични изводи от тезата за бюрокрацията като обособена социална прослойка. По-късно югославските

ревизионисти бяха принудени да се изразяват по-осторожно относно израждането на социалистическата система в Съветския съюз, но теоретичната основа на тази клевета е идеята за бюрокрацията, която запазила напълно и вписаха в програмата на СЮК. Идеята за бюрократите тези дни се подхвърля във вестник „Борба“, февруари 1962 г. в статия на Баялски за България. След като цитира думите на другаря Живков, че в България все още се намират отделни хора, заразени от бацила на култа към личността Баялски пита: Може би носители на бацила са бюрократите, които системата създаде. Тези дни съвсем случайно ми попадна и някакъв бюлетин, който се съхранява в Народната библиотека (специалния отдел), озаглавен „Свободен народ“, наречен орган на социалдемакратическата партия в изгнание, издаван от реакционни емигранти във Виена, бр. 10 от 11, 1961, като се твърди, че в България господства партийната, военната и гражданска бюрокрация...“ (Попов 1962: архив БАН магнетофонен запис).

В това изказване, ясно личи ситуацията през 1962 г. в Института по философия, за различните зависимости, начин на аргументация, как се използват различни оценки, позиции, постановки за придобиване на власт – административна, символна, силова и т.н. Като цяло изразената позиция в това изказване на Стойко Попов е илюстрация за една от линиите на противопоставяне между т.нар. догматици и ревизионисти.

Асен Игнатов v/s псевдомарксизмът – 1968 г.

А. Игнатов издава през 1968 г. книгата със социално-антропологични есета „Тъга и порив на епохата“, която предизвиква критична официална реакция. Във в. „Работническо дело“ излиза статия „Класово-партийният подход не е сезонна дреха“ (7 февруари 1969) от Михаил Бенлиев: „С изумление читателят може да срещне в тази книга и термини, заимствани пряко от буржоазния идеологически речник. Впрочем в редица случаи авторът изразява своята солидарност с буржоазните идеолози и без да си служи с техните термини (...) Това е демонстративно отстъпление от класовия, марксистко-ленинския подход при оценката на

обществените явления. Той не е мантия, която да се съблича или облича според сезона, а средство за оценяване на обществените явления и в този смисъл той е задължителен.“ (Бенлиев 1969: 2).

Появата на тази статия не може да се обясни със ситуацията по това време и преди всичко с навлизането на войските на Варшавски договор в Чехословакия и изостряне на политическата ситуация в социалистическите страни. Като се знае съдържанието на „Тъга и порив на епохата“, обвиненията в статията звучат много фалшиво и вероятно са част от „активните мероприятия“ на службите за сигурност (Знеполски 2016: 509). Следва уволнение от Софийския университет. През 1972 г. той емигрира. Работи като научен сътрудник в Католическия университет в Льовен, а по-късно в Национален институт за международни изследвания и проучвания на Изтока в Кьолн.

Ако се погледне развитието на философската антропология в България през ХХ в. от птичи поглед, може да се каже, че през първата му половина проблемите на човека намират своето „нормално“ присъствие. Дори и в ремкеанството, където по определение антропологията не е философска дисциплина, се демонстрира особен афинитет към тази проблематика. Достатъчно е да се прегледа съдържанието на сп. „Философски преглед“ и трудовете на К. Чолаков, Н. Илиев и др., за да се верифицира тази констатация. Развиваният в България по това време вариант на марксизъм като цяло няма афинитет към човека. Този марксизъм е твърде сциентистки, обективистичен. Демонстрира се предимно твърдо философстване или философстване като с ботуши. Поради конкретната политическа ситуация философският живот в България остава отворен предимно към страните от т.нар. социалистически лагер. Именно поради това е и едностранното развитие дори и на марксистката философия. Един от центровете на дискусии през 60-те години на ХХ в. в западната философска и хуманитарна мисъл е свързан с темите за човека, хуманизма, отчуждението и т.н.

Публикуването на „Тъга и порив на епохата“ е мотивирано от поставянето на редица социално-антропологически питання,

свързани със социалистическата действителност. Ето какво пише А. Игнатов по този повод: „Думата антропология бе въвн от закона през господството на сталинския догматизъм. И все пак догматизмът имаше своя антропологическа концепция, макар че тя представляваше рязко и грубо отрицание на цялата хуманистична проблематика. Догматизмът свеждаше учението си за човека до уверението, че „човек звучи гордо“. Всъщност той се гордееше с нещо твърде бедно. За догматика човешките тайни се оказаха много прости. Да се работи упорито, да се работи непрестанно по разгадката им“ (Игнатов 1968: 65). Доминирането на този вулгарен псевдомарксизъм (терминът е на А. Игнатов – *м. бел.*) довежда до елиминирането на всякакви философско-антропологически пориви, защото „богатството на човешкото битие е изчадие на греха, греховни, дяволски са и всичките мисли за него“ (Игнатов 1968: 66). По-рано Бохенски в „Der Sowjet-Russische Dialektische Materialismus (Diamat)“ (1950) отбелязва слабия интерес в съветската философия изобщо към проблемите на етиката, което е валидно и за философското развитие и в България. И макар че Сталин умира през 1953 г., интелектуалната инерция за игнориране ми хуманитарната проблематика продължава. Нещата обаче се променят не само защото се изменя политическата ситуация в България, свързана с преодоляване на сталинизма във философията, но и защото се появява сп. „Праксис“ и Лятна Корчуланска школа – в продължение на десет години (1964–1974) на остров Корчуа се събират не само югославски философи, но и редица видни западни мислители като Е. Блох, Е. Финк, Е. Фром, Ю. Хабермас, Р. Бърнщайн, С. Авинери, Густав Ветер и др. Това марксистко философско хуманистично движение се основава на критика на ленинизма и сталинизма като неавтентични варианти на марксизма, на акценти върху младия Маркс, свобода на словото, безпощадна критика на всичко съществуващо. Фактически се актуализират редица идеи на „влъхвите“ на западния марксизъм, като А. Грамши, К. Корш, младия Г. Лукач, Е. Блох, Х. Маркузе, Е. Фром, Л. Голдман. Постепенно и в България отношението към философската антропология се променя, но бавно, предпазливо.

Първото монографично изследване през 60-те години на ХХ в. в България, специално посветено на човека, е на Иван Кирилов, който през 1966 г. издава „Философско слово за човека“. За философите около „Праксис“ познанието е творчески процес и поради това теорията на отражението е догматичната теория на „образния реализъм“, т.е. на репрезентационизма. Теорията на отражението е дуалистична, тя се основава на радикален детерминизъм и като цяло акцентира върху пасивността на субекта. Докато човекът, пише Г. Петрович, е творческо същество, което създава себе си в хода на праксиса, а теорията на отражението противоречи на автентичния марксизъм, защото апелира към приспособяване към наличната действителност, а не е критика на тази действителност, което е основният патос на Марксовата философия (Petrovich 1967: 118).

През 60-те години на ХХ в. А. Игнатов е може би единственият български философ, който максимално се доближава до водещия интелектуален тренд, който се излъчва от югославските философи около сп. „Праксис“. Той е българският философ, който радикално извърши прехода от възхвала на социализма към антикомунизъм. Условно може да се приеме като дата на неговия преход 1972 г., когато той емигрира в Белгия. Преди тази година А. Игнатов е активно пишещ автор във „Философска мисъл“, „Ново време“, „Младеж“ и др.

Критичната статия на И. Панова е фактическис краят на философските дискусии с привилегирована гледна точка. Така литературните критици се намесват радикално в българското философско пространство. „Митът за Одисей“ съвсем не е случайно явление. Съществува явно разминаване между изходните теоретични предпоставки, от които изхожда критиката на И. Панова и нейната лична гражданска позиция. В края на 70-те и началото на 80-те години на ХХ в. се надига скрита все още в целия си мащаб вълна срещу наличното съществуване – русенци, много партийни членове като Соня Бакиш (съпруга на висш партиен деец), Джеки (Вагенщайн) и др., активни защитници правата на човека, Клубове за спасение на Русе и подкрепа на перестройка-

та и др. Много красноречива за обществените настроения през този период е една записка от архива на Николай Ирибаджаков: „8 януари 1982 г. „Златен век“ на българската култура или век на златни гешефти на управляващите мародери... При царуването на Людмила Живкова царедворските ласкатели и апологети на Т. Живков започнаха да наричат периода на неговото царуване „нов златен век на българската култура“ и този „златен век“ разбира се се приписва като лична заслуга на самия Тодор Живков и на дъщеря му Людмила... Цялата управляваща върхушка е затънала в корупция...“.

Обществените натрупвания, настроения, усещането за изчерпаност на омръзналите вече формули за революционно прогресивното развитие, за най-хуманен обществен строй, за най-високата точка от историческото развитие и т.н. са толкова много изпразнени от съдържание, че дори и в официалните документи се споменават без прекалени акценти. Сред философите са натрупани напрежения от нуждата от по-широки хоризонти на философска рефлексия. Като цяло навлизането на ново поколение във философията, провеждането на двата Световни конгреса по социология (1970) и по философия (1973) допълнително разчупва остатъците от сталинизма в обществеността и хуманитарните науки и повечето български философи навлизат в 80-те години на XX в. без идеологически или теоретични обременености. В края на 70-те и началото на 80-те години на XX в. плурализацията е на максимум. Редица от създадените през този период философски неформални обединения се зараждат по това време – Философският салон на Николай Василев, Марксовият семинар на Андрей Райчев и Деян Деянов, конференциите на Гълечица и др.

Символичен край на нуждата българският философ да се раздвоява, т.е. да мисли едно, а друго да говори, е Третият конгрес на Българското философско дружество (9–10 ноември 1989 г.), където публично всички защитават марксизма, комунизма, социализма. Краят на конгреса съвпада със смяната на Тодор Живков и след тази дата българските философи се променят –

вече няма марксиста, комунисти, а антимарксиста, антикомуниста. Естествено има изключения, но общата тенденция е друга.

На този фон появата на статията на И. Панова е странно явление, което не хармонира с доминиращите социални настроения. Тя остава като последния философски дебат с идеологически доминирана привилегирована гледна точка, защото след 80-те години на ХХ в. философските препирни в България намаляват до минимум за сметка на политическите, а с това се променя структурата и функционирането на привилегированите позиции в многобройните дискусии.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Белогашев, Г. 2014. „Българската основнонаучна традиция в постмодерната мисловност. Философията в следпостмодерната ситуация – приложения и перспективи“. В: Сборник от Международна конференция „20 години специалност философия във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ и 145 годишнина на БАН“, 20–21 май 2014 г., Ред. Петров. В.; Бузов. В.; Цацов. Д., В. Търново: УИ Св. св. Кирил и Методий, 2014, 110–113// Belogashev, G. 2014. “Balgarskata osnovnonauchna traditsiya v postmodernata mislovnost. Filosofiyata v sledpostmodernata situatsia – prilozhenia i perspektivi”. V: Sbornik ot Mezhdunarodna konferentsiya „20 godini spetsialnost filosofia vav VTU „Sv. Sv. Kiril i Metodiy” i 145 godishnina na BAN“, 20–21 may 2014 g., Red. Petrov. V.; Buzov. V.; Tsatsov. D., V. Tarnovo: UI Sv. sv. Kiril i Metodiy, 2014, 110–113

Белогашев, Г. 2016. Белогашев, Г. *Социологически изследвания на Димитър Михалчев*. София// Belogashev, G. 2016. *Sotsiologicheski izsledvaniya na Dimitar Mihalchev*. Sofiya

Белогашев, Г. 2020. “Димитър Михалчев и образованието в България”. В: Философията на образованието и образованието по философия, библиотека Диоген. Велико Търново: „Св. св. Кирил и Методий“, 15–24// Belogashev, G. 2020. “Dimitar Mihalchev i obrazovaniето v Balgariya” V: Filosofiyata na obrazovaniето i obrazovaniето po filosofiya, biblioteka Diogen. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy, 15–24

Бенлиев, М. „Класово-партийният подход не е сезонна дреха“. *Работническо дело*. № 38, 2, 1969// Benliev, M. “Klasovo-partiyniyat podhod ne e sezonna dreha”. *Rabotnichesko delo*. № 38, 2, 1969.

Бънков, А. 1989. *Философско-научното развитие и творчество на академик професор Димитър Михалчев*. София, (ръкопис)// Bankov, A. 1989. *Filosofsko-nauchnoto razvitie i tvorchestvo na akademik profesor Dimitar Mihalchev*. Sofiya, (rakopis).

Василев, К. 1995. „Посмъртният философски отговор на проф. Михалчев“. В: Д. Михалчев. Чуйте и другата страна, София: Св. Климент Охридски, 7–38// Vasilev, K. 1995. “Posmartniyat filosofski otgovor na prof. Mihalchev”. V: D. Mihalchev. Chuyte i drugata strana, Sofiya: Sv. Kliment Ohridski, 7–38.

Знеполски, И. 2016. Знеполски, И. *Как се променят нещата. От инциденти до голямото събитие. История с философи и историци*. т. 1-2, София// Znepolski, I. 2016. *Znepolski, I. Kak se promenyat neshтата. Ot intsidenti do golyamoto sabitie. Istoriya s filosofi i istoritsi*. т. 1–2, Sofia

Желев, Ж. 2010. Желев, Ж. *Дисертацията. Определението на материята и съвременното естествознание 1965 г.*, София// Zhelev, Zh. 2010. *Zhelev, Zh. Disertatsiyata. Opredelenieto na materiyata i savremennoto estestvoznание 1965 g.*, Sofia.

Игнатов, А. 1968. Игнатов, А. *Тъга и порив на епохата*. София// Ignatov, A. 1968. *Ignatov, A. Taga i poriv na epochata*. Sofia.

Ирибаджакъв, Н. Относно съюза на диалектическия материализъм с различните форми на материализма в съвременното естествознание за борба против идеалистическата философия. *Философска мисъл*, № 6, София: БАН, 35–49, 1959// Iribadzhakov, N. Otnosno sayuza na dialekticheskiya materializam s razlichnite formi na materializma v savremennoto estestvoznание za borba protiv idealisticheskata filozofiya. *Filosofska misal*, № 6, Sofiya: BAN, 35–49, 1959.

Михалчев, Д. 1995. Михалчев, Д. *Чуйте и другата страна*. София// Mihalchev, D. 1995. *Mihalchev, D. Chuyte i drugata strana*. Sofiya

Ошавков, Ж. 1954. „Историческият материализъм и ремкеанството на Д. Михалчев“. В: Годишник на Софийския университет, ФИФ, кн. 1, „Философия и педагогия“, София: Св. Климент Охридски, 261–298// Oshavkov, Zh. 1954. “Istoricheskiyat materializam i remkeanstvoto na D. Mihalchev”. V: Godishnik na Sofiyskiya universitet, FIF, kn. 1, „Filosofiya i pedagogiya”, Sofiya: Sv. Kliment Ohridski, 261–298.

Павлов, Т. Повече логика е нужна, *Философска мисъл*, № 6, 191–207, 1959// Pavlov, T. Poveche logika e nuzhna, *Filosofska misal*, № 6, 191–207, 1959

Панова, И. По повод на един „мит“. *Философска мисъл*, № 7 13–34, 1980// Panova, I. Po povod na edin “mit”. *Filosofska misal*, № 7 13–34, 1980

Попов, С. 1962. Архив на Института по философия БАН – магнетофонен запис// Popov, S. 1962. Arhiv na Instituta po filozofia BAN – magnetofonen zapis

Ignatow, A. Philosophie der Arrieregarte: Die Auseinandersetzungen zwischen Dogmatikern und Revisionisten in Bulgarien. *Studies in Soviet Thought*, Vol. 16, № 1/2, 27–66, 1976.

Petrovich, G. 1967. Petrovich, G. *Marx in the midtwentieth century*. NY.